

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2016

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 32.

PHEJI YA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B	Novhele KUMBE Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso
SWIMBIRHI.

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha
leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B NOVHELE/
MFUWO WA RIXAKA.

Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA
RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa
NOVHELE.

6. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/
MFUWO WA RIXAKA NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

7. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250-300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400-450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

8. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

9. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

10. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: 40 wa timinete

XIYENGE XA B: 55 wa timinete

XIYENGE XA C: 55 wa timinete

12. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Swithokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swithokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'U yimele yini?'	Xitsalwana	10	6
2. 'Swa ndzi kweva'	Ximbangu	10	7
3. 'Ndzi wisise'	Ximbangu	10	8
4. 'A-E-I-O-U'	Ximbangu	10	9
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Swidyondzeki'	Ximbangu	10	11
* TSUNDZUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa ndzawulelo kumbe xa ximbangu.			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	12
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	12
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	15
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	16
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE ntsena.			
10. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	18
11. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	19
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	23
13. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	23
14. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	26
15. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	26
16. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	29
17. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	30

***TSUNDZUKA LESWI:** Eka xiyenge xa B na XA C, u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na XIN'WE xa swivutiso swa ximbangu. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa ximbangu eka C. Loko u hlamula xa ximbangu eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: VUTLHOKOVETSERI Switlhokovetselo swa ndzawulelo	14	2	
A: VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	611	1	
C: NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	12–17	1	
TSUNDZUKA: Eka XIYENGE XA B na XA C u fanele ku hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILERISO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250-300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

U YIMELE YINI? - TA Ngope

1	U yimele yini we' muntshwa:
2	Ku pfuka ka vafi xana?
3	Kumbe ku vuya ka Kriste?
4	Nkarhi wa ku siya.
5	Wona ya furhekiwile edulwini ra nyangwa wa nsimbi,
6	Rero i khele ro pfumala vuhumo,
7	Ri rindziwile hi tintsumi ta yena Lonkulu,
8	Ndzi vula yena Mumbi.
9	Ndzi pfumelele ndzi ku luma ndleve:
10	Wanuna u ta dya swa nyuku wa yena.
11	Xiya vutomi bya vusokoti,
12	Yi hume u ya juluka.
13	U nga tikhomi rihlaya; swa yila.
14	U nga songi mandla; ya tirhise.
15	Tsevukela; u nga lolohi.
16	Yalawo i mahungu ya nimpundzu.

Mutlhokovetseri u tirhisa ririmi hi ndlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo xa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku xopaxopa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa nhlamuselo ya xona.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi xi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

SWA NDZI KWEVA - BM Ngobeni

1 Nxavo wa mafurha wu gonya n'hweti ni n'hweti,
 2 Vachayeri van'wana va paka swipandzamananga etigaraji,
 3 Va ba hi nenge,
 4 Swo tiyela hi lava xikhwama xo enta,
 5 Vachayeri vo rila yi oma,
 6 Hikuva nxavo wo gonya wu gonyile
 7 Hambi vakhandziyi ri va xeke kambirhi,
 8 Loko u teka rendzo u fanele wo halaka,
 9 Hikuva mabazi ni mathekisi swi minya swikhwama swa vona,
 10 Minkhamu yo nuha yo mbvee!
 11 Lexi ndzi kwevaka i rivilo ro gonya ka mafurha,
 12 Yi khupuka hi ntsengo wo bumbula.
 13 Leswi swi vangela rixaka ku kecela hi vutomi,
 14 Riendzo ri kukurheta xuma xo vonaka,
 15 Va boheka ku ya xokola ni leyi a va yi khonetile lomo,
 16 Leyi a yi ri ya ndzindzakhombo,
 17 Mbilu yanga ya fufunha,
 18 Swi tsandze valava va nga fumbarhela xuma xo nona,
 19 Va kale va wa mapa.

- 2.1 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a hi byelaka swona eka xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 2.2 Mutlhokovetseri a nga va a hlamusela yini hi marito lama landzelaka: 'Swo tiyela hi lava xikhwama xo enta'? (2)
- 2.3 Vula xifaniso lexi mutlhokovetseri a ku vumbelaka xona hi ntila wa 13, lowu nge: 'Leswi swi vangela rixaka ku kecela hi vutomi'? (2)
- 2.4 Xana matitwelo ya mutlhokovetseri ya paluxa thoni ya njhani eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- 2.5 Ku 'wa mapa' swi vula yini?
- Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
- A Swi vula ku rhwala mapa hi xirhundzu kutani ya halaka.
 B Swi vula ku wa hi khwiri mapa ya halaka.
 C Swi vula ku halatela mapa.
 D Swi vula ku hela matimba. (1)

- 2.6 Hlamusela vumunhuhati lebyi paluxiwaka hi ntila lowu landzelaka: 'Rendzo ri kukurheta xuma xo vonaka'.

(2)
[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

NDZI WISISE – RK Gum'sani

- 1 Loko dyambu ri ku n'wee!
 2 Un'wana na un'wana u ya ensin'wini yakwe,
 3 Lomu a pfukelaka kona hi masiku,
 4 Wena u teka tindhulwana ta wena hahlu!
 5 U ndzi swondzolota hi tihlo ra xikunguva.
- 6 Wena ntirho wa wena i ku vona ye' mina,
 7 U ndzi himetela hi tihlo ra rivengo,
 8 U ndzi ndzondzometela endzhopeni,
 9 U luma na majejeku onge wo dlaya nyoka,
 10 U ndzi seletela ndza ha hanya leswaku ndzi nga hefemuli.
- 11 Wena loko u ku bulumuku, u ehlekete ye' mina,
 12 Kasi mina ndzi dlele mani?
 13 Loko ndzi tilola milenge u ndzhuti wanga,
 14 U ndzi landzelela na le swihundleni swanga,
 15 U phebelana na nyuku u nga tlheli.
- 16 Hinkwako laha u nga kona u tshama hi mina,
 17 U ndzi funya ndzi kala ndzi ku bi!
 18 Ku nga sali na nsisi wa mhamba lowu
 19 U khula murhu u tsona ticece,
 20 U lakatsela xinkambana xi ku caca!
- 21 Xana u ta languta rini tshanga raku?
 22 Xana u ta hlakula rini yaku nsimu?
 23 Loko wa ha heta nkarhi waku hi mina,
 24 Hi ku lava ku ndzi vona eswirhendzeni swaku,
 25 Leswo mbyana yo dya yin'wana a yi noni wa swi tiva wena?
- 26 Tiva leswi wena macingelani,
 27 Laha hanshi ka tilo ni sava ra nambu,
 28 Leswi u swi endlaka eka mina hi manyanga,
 29 Xana u cingerile exikosini xa wena ke?
 30 ... un'wana munhu u langute wena.

- 3.1 Kombisa leswi mutlhokovetseri a lavaka ku hi lemukisa swona eka xitlhokovetselo lexi.

(2)

- 3.2 Hikwalaho ka yini mutlhokovetseri a ku 'ye' mina' eka ntila lowu nge:
'Wena loko u ku bulumuku, u ehlekete ye' mina', ematshan'weni ya 'yena mina'?' (1)
- 3.3 Kombisa nkoka wa xivuyevuyeye lexi tirhisiweke eka ntila lowu nge: 'U ndzi himetela hi tihlo ra rivengo.' (1)
- 3.4 Hlamusela hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona eka xivulwa lexi landzelaka: 'U luma na majejeku onge wo dlaya nyoka.' (2)
- 3.5 Xana u nga n'wi tsundzuxa yini munhu loyi a nga na mahanyelo yo fana na ya loyi ku vulavuriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 3.6 Hi swihi leswi u swi dyondzeke eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A-E-I-O-U - MJ Magaisa

- 1 U yimele yini u khondla mavoko?
- 2 A wu va voni van'wana va bvun'wala?
- 3 Tihoxe u tihoxa bya ntlambya.
- 4 Bvun'wala ya ha pfindlukile,
- 5 Ka ha ku hundza ntsumi sweswi.
- 6 Bvun'wala u hlantsweka nhlokonho,
- 7 Mati ya ta khuvula munyama,
- 8 Ya ta ku sula malanga u sala u basile,
- 9 U nga hetu nkarhi, tihoxe,
- 10 Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?
- 11 Nkarhi wa tintsumi wu hundzile,
- 12 U ta yima ri ko ri xa loko u rindzela Gabriele,
- 13 Wena a wu ri twanga Rito?
- 14 'Tanani ka mina lava nga ni torha?'
- 15 Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena.
- 16 I nkarhi muni kasi?
- 17 Mina a ndzi ku ri xile,
- 18 Se u ndzi pfuxela yini?
- 19 Ndzi tshike ndzi byi faya,
- 20 Byi lo ku helela kumbe wa ha tirha?

21	U nga ndzi vutisi tipolitiki mani wena.
22	Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana,
23	Wa mina ntirho i wun'we,
24	Ku vulavula ri xa ri ya pela ri xa,
25	Ndzi ku A-E-I-O-U!
26	Ndzi tshike ndzi timiyelela,
27	U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa?
28	U ndzi vutisela yini 'Democracy' na 'Communism'?
29	Wa mina ntirho i wun'we.
30	Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

- 4.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketweni lexi mutlhokovetseri a hi vumbelaka xona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 4.2 Katsakanya leswi mintila ya 16 ku fika ka 20 yi paluxaka swona. (2)
- 4.3 Xana mutlhokovetseri u vula yini hi marito lawa: 'Tihoxe u tihoxa bya ntlambya'? (2)
- 4.4 Xana ntila lowu landzelaka wu kombisa yini hi matirhelo ya mudyondzisi loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena?
'Ndzi tsakela ku twa ngulumelo wa rito ra mina'. (1)
- 4.5 Mutlhokovetseri u vuyelela xivulwa xa: 'Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana' eka tindzimana ta 5, 6 na 8. Xana nkoka wa mbuyelelo lowu hi wihi? (1)
- 4.6 Xana ku va munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi a rhangisa timhaka to dyondzisa vana va xikolo ku tlula timhaka ta tipolitiki, u vona yi ri mhaka leyinene ke? Seketela mhaka ya wena. (2)

[10]**NA**

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

SWIDYONDZEKI - SJ Malungana na MT Babane

- 1 Homu, homu, ha mi vuyisa mathwasana yerhu.
- 2 Eswidziveni mi huma kona.
- 3 Kambe a mi nwelangi, a mi dyiwangi hi tingwenya.
- 4 Mi lo nwelela swa vutomi bya sweswi ni mundzuku.
- 5 Mi hlantswiwile mabyongo.
- 6 Mi kariha bya mukwana wa xinyayi.
- 7 Hakunene ma dzuneka.
- 8 Mi lo nchaa, a mi tilumalumi.
- 9 Mi haverile tiphuraphura leta ntima-xiringa,
- 10 Onge ma ha ku sukeriwa hi varhandziwa.
- 11 Ti hambanyisa hi mihizo ya mihlovohlovo leyi hakarhiweke.
- 12 Tin'wana i to tshwuka tanihi ngati.
- 13 Ngati yo komba vuenti bya vutivi bya n'wina.
- 14 Tiko rerhu ri le munyamani.
- 15 Ri langutele rivoni ra n'wina swidyondzeki.
- 16 Susani malanga lawa hi xipeke.
- 17 Hi ta vona nkoka wa xilotelo xa kona.
- 18 Mi nga hundzuki swidyondzeki swa swiphukuphuku.
- 19 Kombani ndlela eka rixaka ra mundzuku.
- 20 Mi nga va byeli leswaku swa 'tika'.
- 21 Rito leri ri nyamisa migingiriko ya munhu.
- 22 Rito leri i gedi yo sivela dyondzo etikweni.

- 5.1 Boxa nhlohlotelu lowu nga kona eka xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.2 Xana mutlhokovetseri u lava ku hi byela yini hi ntila lowu nge: 'Kambe a mi nwelangi, a mi dyiwangi hi tingwenya?' (2)
- 5.3 Hlamusela leswi riencisi 'nchaa!' ri vulaka swona eka ntila lowu nge: 'Mi lo nchaa, a mi tilumalumi.' (1)
- 5.4 Hlamusela matirhiselo ya mutsari ya ririmi eka ntila lowu nge: 'Tin'wana i to tshwuka tanihi ngati.' (2)
- 5.5 Boxa nkongomelo lowu mutlhokovetseri a lavaka ku wu humelerisa hi xitlhokovetselo lexi. (1)
- 5.6 Loko a wu ri un'wana wa swidyondzeki leswi mutlhokovetseri a vulavulaka na swona, a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlamula xivutiso xa NOVHELE kumbe xa MFUWO WA RIXAKA.

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Phela xi ehleketa leswaku xi nga teka na xiyimo xa vupfuneta mininjhere,' ku vula Maceke. 'A wu karile u swi ehleketa sweswo xana *Boss*?'
 'E! A ndzi ta tshika ku swi ehleketa?' Ku hlamula Hlongwane.
 'Munhu wo fana na Chavalala a hi yena wo ka a nga ehleketeleriwi mhaka yo fana na yoleyo. U vulavula yini na dayirekitara? Xa swi kota ku teka thelefoni xi yi koka yi ya wela eJoni, eka Briggs.'
 'Xi vulavula yini na yena? A xi le ku ndzi dyeni swirhendze?'

Marito lama nga eka ntshaho lowu ya tiyisisa rivengo leri Hlongwane a a ri na rona eka Chavalala. Leswi swi vula leswaku a ku na lexinene lexi Hlongwane a a xi vona eka Chavalala hambileswi Chavalala a a tirha hi ku tikarhata efemeni ya PPE.

Boxa swisolo hinkwaswo leswi Hlongwane a a swi vula ehenhla ka Chavalala.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 7: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Mhaka ya *call-in card* Mlambo a a nga si yi landzelela, na ku byeriwa hi mhaka ya kona a nga byeriwangi.
 'Hi nga yi kuma kwihi?'
 'Kasi a va ku byelanghi hi yona?' a vula hi ku tlakula thelefoni. 'Maceke, hi kombela *call-in card* ya Nyeleti laha hofisini ya mina.'
 Kwalaho Maceke a ta a khomile khadi leyi a yi lumeteriwile hi muchini ni ku tsalatsariwa hi wona. A yi nyika Chavalala.
 Chavalala a yi languta. A yi dyondza. A va a yi nyika Mlambo.

'I mani a langutaka loko vanhu va tlilokisa makhadi lawa?'

Ku vutisa Chavalala hi xivutiso xo lerisa. 'A hi wena Maceke?'

'Hi mina.'

'Swi endleka njhani u pfa u tshika vanhu va tlilokelana? U endla yini ku va tshika va yivela?' Chavalala a ya emahlweni.

'A swi si tshama swi humelela sweswo,' ku hlamula Maceke.

'Swi humelerile,' ku vula Mlambo a ri karhi a n'wi komba khadi. ...

Maceke a ku na to ntsee! Phela mhaka ya cheke wa yi tiva. Ni ku yi vona wa karhi wa yi vona emahlweni ka Chavalala. Se ku pela mani endzhopeni? Yena kumbe Hlongwane?

'Mina ndzi tiyisisa leswaku a ndzi pfumeli leswaku vanhu va tlilokelana makhadi,' ku vula Maceke.

'Hi swona,' ku hetisa Mlambo. 'Famba,' a veka khadi etafuleni.

Chavalala a hefemula kan'we, a langutile Mlambo hi tihlo ro n'wi valanga.

'Ku ta vupfa nkuku la,' ku vula Mlambo. ...

'Ndzi ri nkuku wa ta la,' Mlambo a teka cheke na khadi a swi hoxa exipacini xa yena xa matsalwa.

- 7.1 Chavalala u tikomba a tshunxekile swinene ku va a pfuna Mlambo hi vulavisisi bya vukhamba bya cheke. U vona onge leswi swi vangwiwa hi yini? (2)
- 7.2 Hikwalaho ka yini Mlambo a kaneta loko Maceke a ku vanhu a va tlilokelani entirhweni wa vona? (2)
- 7.3 Maceke u nghena njhani eka timhaka ta cheke leti mutsari a vulaka leswaku wa ti tiva? (2)
- 7.4 I ncini lexi xi endleke leswaku Chavalala a hefemula kan'we, a tlhela a langutisa Mlambo hi tihlo ro n'wi valanga? (2)
- 7.5 Leswi Nyeleti a a lumbetiwile hi vukhamba byo fana na Chavalala, yena a a ri kwihi loko Mlambo a endla ndzavisiso efemeni hi siku leri? (1)
- 7.6 Ku va Mlambo a tiyisile voko eka vulavisisi bya vukhamba byo yiviwa ka cheke swi tikiserile vo tala vutomi. Hlamusela leswi Nsatimuni a swi kumeke namixo loko a ta va a nghenile ehofisini ya Hlongwane a lava ku ya teka basikiti yo chela thyaka. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Mathebula a luma nomo wa le hansi. A languta Hlongwane onge a ngo n'wi mita bya nhlarhu ni mhunti. Ku hlundzuka ka Mathebula loko munhu o veka xivatlankombe laha tlhelo timbyana a ti ta vukula yena.

A n'wi tlhava hi rintihlo. *'You must confess, or else ...'* a tlhela a yisa rito ehansi endzhaku ka loko a tshikelerile. *'Mina ndzi ta ya ndzi ya boxa hinkwaswo. I'll kill you!'*

Phela laha ku hlundzukaka mhelembe a ya ha lavi ku hlangana na murhi. Yo gembetela yi nga languti ni le ndzhaku. Hlongwane a ku hi yena ku cakunyela ximitswana leswaku loko a ta kuma nkarhi a ta timela langavi leri pfho, swi hela! A fambisa mavoko exikandzeni ku tisula hi xikongomelo xo pfuxeta murhi lowu a nga tola. Mavoko a endla onge o ngenisa eswikhwameni kasi u tshaga xitshungulu xi tshamiseka.

'Thevu na wena u dlawa hi ku hlundzuka,' ku vula Hlongwane. 'Mhaka loko yi ri kona a yi tlhuvivi bya tintoma hi ribada. Sweswo i ku tlhava muhulahula. Mhaka yo vekwiwa etafuleni yi sefiwa no hleriwa. Ivi yi lulamisiwa.' ...

Phela Mathebula hi miri a hi ximunhwana. Rintihlo ra kona ri tlhela ri dzivela. Miri wa yena na loko a famba o himetela kunene. I vanhu lavo rhandza hi makhwiri kambe ku fuma do! ...

'Onge a wu ndzi twi kahle Hlongwane,' ku vula Mathebula.

'Ndzi ri ndzi humese eka manyala hinkwawo lawa u nga ndzi ngenisa eka wona! *Understand?*'

'Kasi ke!' Ku hlamula Hlongwane. 'Hi swona leswi ndzi hlamuselaka swona.'

'... or else I'll kill you!' a n'wi tlhava hi rintihlo enhompfini.

7.7 Xana swimunhuhatwa leswi swi vulavula swi ri kwihl? (1)

7.8 Manyala lawa Mathebula a lavaka ku humesiwa eka wona hi wahi naswona hikwalaho ka yini a lava ku humesiwa eka wona? (2)

7.9 Laha ndzeni ka tsalwa ku na ximunhuhatwa lexi hikwalaho ka matirhelo ya xona ya xiyimo xa le henhla xi nga kala xi thyiwa vito ra 'Xihisa'. Ximunhuhatwa lexi i ...

Hlawula nhlamulo yin'we eka leti nga laha hansi:

- A Chavalala
 - B Mlambo
 - C Mathebula
 - D Maceke
- (1)

7.10 Xana Hlongwane u swi kotile ku humesa Mathebula eka manyala lawa a a lava ku humesiwa eka wona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

7.11 I mani loyi a pfuneke Mlambo hi vuxokoxoko byo kota ku kuma hinkwavo lava a va ri kona eka xikungu xo yiviwa ka cheke efemeni ya PPE, naswona munhu wa kona yena u ve na xiave xihl eka vukhamba lebyi? (2)

- 7.12 Hlamusela leswi Hlongwane a swi endleke loko a twa leswaku van'wana va vanghana va yena va pfaleriwile ekhotsweni. (2)
- 7.13 Endzeni ka tsalwa leri, Hlongwane a a tshamela ku tibaba a tivula 'Zinjiva'. Loko u xiyaxiya vuxokoxoko bya tsalwa, u vona onge maendlelo lawa a ya vangwiwa hi yini? (2)
- 7.14 Xana ku khomiwa ka Hlongwane na vanghana va yena swi ku dyondzisa yini? (2)
[25]

KUMBE

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlamula xivutiso xa NOVHELE kumbe xa MFUWO WA RIXAKA.

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Mihloti ya Cheyeza a yi hundzukile mhamba ya rirhandzu leyi humaka etinhunguvanini ta ngati yin'we leyi a yi ri emisiheni ya vona havambirhi, hi ku bohana ka mutswari ni n'wana hi nkava wa mbeleko ni mafundzu ya mibya ya ntehe ...

Nyiko wa ha ri xihlangi, vutomi bya yena hi byi langutele leswaku bya ha lehile, loko ho n'wi rivalela vukriste byi hava khombo.

Hi ku pfuniwa hi marito lawa ya Cheyeza na Mufundhisi Tlhomandloti, kombisa leswi va titwisaka xiswona ehenhla ka swiphiso swa vana va vona, Celela na Nyiko. Seketela nhlamulo ya wena hi timhaka leti ti humelaka etsalweni.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'wana yoloye u hetelele hi ku vula leswaku vadyondzisi va tiva mitirho ya vona leswi hetisekeke kambe ku na lexi xi kombaka leswaku swikongomelo swa vadyondzisi swi hambanile hikwalaho ka n'hwahimbirhi ya vutomi bya namuntlha. Mubya wa ndyangu wa munhu, ngopfungopfu hina Vatsonga, wa nyeka.

Mufambisi wa nhlengeletano u komberile Madambi leswaku a veka rito ehenhla ka mhaka leyi vulavuriwaka ya ku dadavala ka misava, ya ku nyekanyeka ka vumunhu mayelana ni swa dyondzo masiku lawa.

Hungu ra yena ri kongomisile ngopfungopfu ku tlhantlha dyondzo hi swiyenge swimbirhi, swa vudyondzisi na vudyondzi.

U kombisile leswaku a xi kona xilo lexintshwa lexi nga nghenisiwaka hi mudyondzisi emiehleketweni ya mudyondzi handle ka leswaku hinkwaswo leswi vulavuriwaka hi mudyondzisi swi kuma vulumeketo bya ntwisiso emiehleketweni ya mudyondzi.

Hileswaku leswi dyondziwaka swi vulavuriwa hi marito lawa ya twisisekaka hi miehleketo ya mudyondzi; ntsena hileswo marito lawa ya thumbhiwaka laha ni lahaya loko ya longoloxiwa swin'we ya va ni mongo lowuntshwa eka mudyondzi, kutani ku twisisa ka yena marito ya dyondzo yoleyo ku hundzuka miseve ya ku vonakala ehenhla ka mongo lowu a nga ta wu vona hi ku olova.

U vuye a nyika xikombiso hi ku hlanganisa ka nhlayo. Mudyondzisi u vula leswaku va hlanganisa ntlhanu na khumembirhi. ...

- 9.1 Vula timhaka TIMBIRHI leti nga vuriwa hi mudyondzisi leswaku hi tona ti tsandzisaka dyondzo eswikolweni eka minkarhi ya kona. (2)
- 9.2 Xana mudyondzi loyi a nga vulavula yena u kombisile yini ku va swi ri swiphiso eka dyondzo? Boxa swilo SWIMBIRHI ntsena. (2)
- 9.3 Hi ku vona ka wena timhaka leti ti nga boxiwa eka 9.1 na 9.2 laha henhla ti fambelana njhani na xiyimo xa le swikolweni namuntlha ke? (2)
- 9.4 Hi siku ra nhlengeletano leyi, Madambi u te: 'Xikwembu xi nyikile munhu miehleketo yo ntshuxeka leswaku yena a tihlawulela lexi a xi lavaka evuton'wini bya yena laha misaveni ...' Kombisa nkoka wa marito lawa mayelana na vutomi bya Madambi na Nyiko eka tsalwa leri. (2)
- 9.5 Madambi u vurile leswaku vadyondzisi va fanele ku va matshuka na tintshava ta dyondzo. Xana xifaniso lexi xa 'matshuka' na 'tintshava' ta dyondzo xi kombisa yini hi leswi vadyondzisi va faneleke ku va xiswona? (2)

- 9.6 U nga vula yini hi mavulavulelo ya Madambi eka ntshaho lowu nga laha henhla? (2)
- 9.7 Madambi a a swi kota ku tisirhelela eka leswi a a swi endla evuton'wini. Vula timhaka TIMBIRHI ntsena leti a nga tisirhelela eka tona na leswi a tisirheleriseke xiswona loko vanhu va sola eka swendlo swa yena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ndzi ri xivimbiri xi na mahika, xi na ripfalo.
Timbuti ti kalakala hi mukhosi lowukulu;
Nuna wa mhisi u lan'wa hi xikhiyana xa rimonyo'
Tinguluve ta tshwa, ti hela matima ni rivilo.

'Vakulukumba ndzi vona vuhoyihoyi laha kaya,
Mipfumawulo ya swigigingi yi ba midyoho laha mutini;
Mikitsikitsi na vucholachola laha mutini evusikwini;
Ku hava na ntumbarho wa vukhwatsi laha kaya.

'Ndzi vona langaviempikumpikwini wa madzolongwa,
Swidzedze swi simula misinya, swi tshova ni marhavi;
Ku simuka swigungu-ritshuri ri tlunya va ku onga.

'Swihuhuri swi simula tindlu, swi seletela milambu,
Swi hahlula swihlungwa, swi tisa dyandza ni torha;
Ndzi nuhuta minyuku ni felangati,
Mitwa ya dlonyota, tindzololo ti pfurha ndlati.

'A ku vuli mina, ku vula tinhlolo la hansi,
Loko ti ba milorho vulani, mi nga pfumeli moya;
Ndzi ta ti hisa loko ti xuxa hi tingula ta magandzelo.
Ndzi pfuleni xifuva vakulukumba va mina.

'Ndzi ri ma vabyeriwa laha kaya vakulukumba hi!
Swithavi a swi humi rihlampfu ra muti hi!
Mbhaha ni nkuku swi kona vupeladyambu bya dzonga hi!
Nkuku wa ringa, mbhaha wa nkekela, swi koka rihlampfu,
Swi tshwutela marhi eswandleni swi ba mikono;
Swi hima hansi hi swivuri, swi ba mikulungwana,
Muti wa n'wina wu kombiwa hi machovo ya vuloyi.'

- 9.8 Tindzimana leti i xiyimeri xa nkitsikitsi lowu nga kona eka mbangu lowu timhaka ta tsalwa ti humelelaka eka wona. Vula timhaka TIMBIRHI leti nga kombisiwa laha ka tsalwa endzhaku ka loko Mufundhisi Tihomandloti a lahliwile. (2)
- 9.9 Mutsari u vula leswaku loko nyamusoro a hlahluva, vanhu va vanhu va mbuyangwana, a va pfumela hi marito yo tlhandluka. Hi ku twisisa ka wena hikwalaho ka yini vanhu lava va vuriwa va 'mbuyangwana'? (2)

- 9.10 Wena a wu ta swi tsakela ku ya hlahluviwa hi nyamusoro ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.11 Madambi na Nyiko na vona va hlanganile na swihuhuri eka tsalwa. Hi swihi swihuhuri leswi va nga hlangana na swona mayelana na vutomi bya vona? (2)
- 9.12 Loko swihuhuri leswi u nga swi boxa eka 9.11 laha henhla a swi humelerile wena a wu ta va u swi ahlurile njhani? Boxa timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)
- 9.13 Hi swihi leswi ku pfuleke mahlo mayelana na leswi nga humelela Nyiko Tlhomandloti eka tsalwa leri? (1)
[25]

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA

- SWILERISO:**
- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
 - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
 - Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B1 kumbe B2, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
 - Hlamula xivutiso xa MFUWO WA RIXAKA.

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka ntsheketo wa 'Evukon'wanani bya N'wamhuti' kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

... N'wampfundla a nyangatseka swinene kutani a yima a tikhoma xihlaya. Tatana wa muti a yima a ku: 'Wena N'wampfundla, xana i munghana wa njhani wa vuxisi? Huma laha mutini wa mina hi ku copeta ka tihlo!'

Hi ku pfuniwa hi marito lama nga laha henhla, kombisa ndlela leyi mintsheketo, swivuriso na swivulavulelo swi nga na ntirho wo tshinya na ku tsundzuxa vanhu ndlela leyi va nga ololoxaka hi yona swiphiqu evuton'wini. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku seketela hi leswi swi nga endzeni ka ntsheketo wa 'Evukon'wanani bya N'wamhuti'. **[25]**

KUMBE

XIVUTISO XA 11: (NTSHEKETO) - XIMBANGU**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani! ...

Khale ka khaleni, etikweni rin'wana ra le kule, ko va na ntlawa wa vanhwanyana lava nga twanana ku ya eku khideni. A va ya khida eka nambu wa le kulenyana na le makaya ya vona. Exikarhi ka vanhwanyana lava a ku ri na nhwanyana loyi a va ku i Mantombi. Nhwanyana loyi a ambarile nguvu yo saseka swinene.

Vanhwanyana va fambile kutani va ya fika enambyeni va sungula ku khida. Mantombi na yena a a ri karhi a tiphina na vona hi ku khida. Loko se va karhele vo twanana ku huma va ya ambala swiambalo swa vona leswaku va ta muka.

Loko van'wana va ambala swiambalo swa vona, Mantombi a nga yi voni nguvu ya yena. Hiloko a va vutisa a ku:

'A mi yi vonangi nguvu ya mina yo xonga ke?'
Vona va ku: 'Eboo, a hi yi vonanga.'
'A mi ndzi lavisi nguvu ya mina yo xonga ke?'
Vona va ku: 'Eboo, hina hi ya kaya.' ...

Mantombi se a a karhele hikuva a ku ri khale a ri karhi a famba. Lexi a xi n'wi nyika matimba a ku ri ku ehleketa nguvu ya yena yo saseka swonghasi. U lo ya emahlweni a famba hi ribuwa ra nambu. Hiloko a ya kuma xikhegudyana xin'wana xa swirhumbana. U fikile a yimbelela a ku:

*Kuna ka kokoo,
Tantra, tantra!
Kuna ka koko,
Tantra, tantra!
A wu vonanga nguvu za me?
Tantra, tantra! Zi nga sala emanzini,
Tantra, tantra!*

Xikhegudyana xi ku ka yena: 'U fike kahle wena ntukulu. U ta ndzi rhidimba miri lowu, futhi loko ku ri laha nhlaneni a ndzi nga fikeli.'
Mantombi o hlawula ribye ra kahle ro gudhla miri kwalahaya nambyeni kutani a kongoma xikhegudyana. Xikhegudyana xi ku ka yena:

'A hi swona sweswo ntukulu!
I miri wa ribye wolowu?
I ku nyenya vanhu hinkwaswo leswi?
Kasi a hi wena u lavaka nguvu?' ...

Mantombi a yima a ku duu, a ehleketa ku tlhelela endzhaku, a swi vona leswaku a swi pfuni nchumu hikuva a nge muki a nga ambalangi.

Loko a langutela xikhegudyana ekusuhi a kuma leswaku a xi lo thyaka ntsena kambe xi na swirhumbana. Makhegu o tidlaya mapfalo a sungula ku nantswela xikhegudyana lexiya.

U te loko a ku wa tshwutela, a tela hi marito ya xona lama nge: 'A ndzi nyenyiwi mina.' Hiloko a tiyisela a mita thyaka ra xona ...

Loko va fika ekaya ka xikhegudyana xi ku: 'Wena ntukulu, mbilu ya wena ndza yi chava, languta lahaya henhla ka vuhiri.' Loko a languta o vona nguvu ya yena leya ku saseka ...

Pthu choyoyoo!

Xa mina i nsuku.

- 11.1 Endzhaku ka marito ya 'Garingani wa garingani' mutsheketi u tirhisile marito ya: 'Khale ka khaleni'. Xana u nga vula yini hi maendlelo lawa? (2)
- 11.2 Vanhwanyana lava a va ri na Mantombi va arile ku n'wi laviswa nguvu ya yena, va tlhela va muka va n'wi siya. Xana leswi va nga swi endla swi kahle xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.3 Xana ku tsheketiwa hi nkarhi muni naswona xivangelo xo va ku tsheketiwa hi nkarhi lowu u wu boxeke hi xihhi? (2)
- 11.4 Eka ntsheketo lowu nga laha henhla ku na risimu. Xana ntirho wa tinsimu eka mintsheketo hi wihi? Boxa ntirho wun'we ntsena. (2)
- 11.5 Xana u dyondza yini hi leswi swi humeleleke Mantombi? Seketela dyondzo leyi u yi nyikeke hi leswi swi humaka entshekeweni. (3)
- 11.6 Handle ka ku va Mantombi a kumile nguvu ya yena leyi a yi lahlekile, vula swin'wana leswi xikhegudyana xi n'wi nyikeke swona. Boxa na leswi sesi wa Mantombi a nga titwisa xiswona hi leswi u swi vuleke. (2)
- 11.7 Tanihileswi nkarhi wo tsheketa masiku lawa wu nga ha riki kona, xana mintsheketo yi hlayisiwile hi mukhuva wihi? (2)

NA

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka xiphato xa ndhavuko xa 'Nelson Mandela' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

NELSON MANDELA

- 1 Ngoma yi bile,
- 2 Ngoma ya kona a yi lo bela wena.
- 3 U wela a werisiwa hi maxuvuru,
- 4 Van'wana va lo dubunya ngoma ya kona,
- 5 Van'wana va ttherile etiharini,
- 6 Ya wena ngoma yi nga tshwi,
- 7 Va ku u na swindomundomu,
- 8 Na mukhuhlwana wa nkikosi,
- 9 Loko wo huma u nga tluleta tiko, u rhuba u pindzula engomeni,
- 10 N'hwetit khe, xirimele khe!
- 11 Malembe ya makumembirhinkombo i ntangha ya mani?
- 12 Lexi nga heriki xa hlola.

- 13 Ngoma yi tshwa lohlo, MISAVA YI NINGINIKI,
- 14 Malangavi ya orhiwa hi misava hinkwayo,
- 15 Tiko ri khana,
- 16 Vantima va pembela,
- 17 U huma engomeni u ri xirhubana,
- 18 U huma u ya va mudzabi.
- 19 Mudzabi wa vadzabi vaku,
- 20 U huma u va nxolwe,
- 21 Nxolwe ya tinxolwe taku.
- 22 Hi vula wena nghala ya Afrika,
- 23 Hi vula wena ndlopfu ya Afrika-Dzonga,
- 24 Hi vula wena Madiba,
- 25 Hi vula wena Rolihlahla,
- 26 Hi vula wena Nelson,
- 27 Hi vula wena Mandela,
- 28 Loko u bonga u twala Asia,
- 29 Loko u bonga u twala Europa,
- 30 Loko u bonga u twala Amerika,
- 31 Loko u bonga u twala Australia,
- 32 eAfrika a ha ha vuli.
- 33 U humesile Afrika-Dzonga enon'weni wa ngwenya.
- 34 U xokorile Afrika-Dzonga emenweni ya nghala,
- 35 Afrika-Dzonga ri ntshuxiwa timpecana na mazankozu,
- 36 Afrika-Dzonga ri ntshuxeka, mindzelekano yi dlawa,
- 37 Afrika-Dzonga ri va rixaka ra nkwangulatilo,
- 38 Tiko ri hundzulela,
- 39 Vuswa byi dyiwa byi xeviwa.
- 40 eAfrika-Dzonga namuntlha hi le vulombeni,

41	U rhurherile Afrika hinkwayo eAfrika-Dzonga,
42	U hlanganisile tinxaka hinkwato,
43	A nga kona loyi a nga ku tiveki!
44	Afrika-Dzonga i Afrika,
45	Afrika i Afrika-Dzonga,
46	Wena nghala ya Afrika ha ku khensa,
47	Hi ku bela mandla,
48	Hi ku hluvulela xihuku,
49	Hi ri xandla ehenhla ka xin'wana.
50	Halala Madiba, halala!
51	Halala Rolinhlanhla, halala!
52	Halala Nelson, halala!
53	Halala Mandela, halala!
54	Khanimambo!

- 11.8 Hlamusela hungu ra xiphato lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 11.9 Nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi nge: 'Lexi nga heriki xa hlola' hi ku ya hi xiphato lexi. (2)
- 11.10 Loko a wu ri ntukulu wa Nelson Mandela kutani u twa hilaha a ndhundhuzeriwaka hakona, a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.11 Katsakanya leswi mintila ya 18 na 19 leyi nge: 'U huma u ya va mudzabi. Mudzabi wa vadzabi vaku' eka leswi yi vulaka swona. (2)
- 11.12 Ku na mbuyelelo wa xivulwahava xa: 'Loko u bonga' eka mintila ya 28-31. Xana ntirho wa mbuyelelo lowu hi wihi? (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

N'WA-XIRHAMI:	Ho vula hikuva mi lava ku tiendla vamunene kasi leta ka n'wina mi lo tshama hi tona. Leswi mi ngo vuya hi xihuluhulu a to mi hisa?
MATANATO:	Mina ndzi ri hambana ni byalwa nkata mina, na mina ndzi ta hambana na leswi ndzi tidyangata hi swona.

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu andlala miehleketo mayelana na timhaka leti a ti endla mpfilumpfilu kumbe ku endla leswaku muti wa Matanato na N'wa-Xirhami wu pfumala ntshamiseko.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 13: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XILUMUNI:	Xewani kokwana Mavhavaza!
MAVHAVAZA:	A he! Hi xeweta n'wina.
XILUMUNI:	Ku ngo sunguriwa ka ha ri mixo, swi vula leswaku namuntlha hi ta twa letikulu, hi pfa hi rivala ta vakokwana Chauke ni vanhu va vona.
MATANATO:	Wa vurisa Xilumuni. Pfanani mi ndzi wisisa mi ndzi tshika ndzi tiendlela leswi rhandziwaka hi mbilu ya mina.

XILUMUNI:	Kokwana Mavhavaza a va pfi va hi byela leti ta tolo ka masiku loko va fikile haleno Joni.
MAVHAVAZA:	A hi rhangeni hi dya leswi swekiweke hi Chauke kutani hi ta burisana hi ri karhi hi mama mihloti ya khwini wa Nghilandhi. <i>(Kwalaho ku dyiwa swakudya. Loko va heta, Mavhavaza a va vikela xirhwala lexi a teke na xona.)</i>
MAVHAVAZA:	Bodhlela hi leri Chauke. A hi nweni hi tiphina. Hi dya ntamu wa hina hi nga chavi nchumu.
MATANATO:	Pfula phela. U phahla no tlhela u susa vuloyi.

- 13.1 Xana timhaka ta vakokwana Chauke na vanhu va vona leti vuriwaka hi Xilumuni eka n'wangulano lowu hi tihi? (2)
- 13.2 Loko Mavhavaza a rungula timhaka ta yena u rungurile na timhaka ta ku tirha ka yena exirhapeni. Hi xihi xihoxo lexi a nga xi endla loko a ri karhi a tirha exirhapeni lexi? (2)
- 13.3 Kun'wana etsalweni ku vulavuriwa hi khongoloti leri a ri ta khondlisa un'wana vukari. Xana i mani loyi a a fanele ku khondlisiwa vukari? (1)
- 13.4 Khongoloti leri ku vulavuriwaka hi rona a ri ta khondlisa munhu loyi vukari ri ri kwihi naswona a ri huma eka mani? (2)
- 13.5 Xana Matanato a vona munhu loyi u nga n'wi boxa eka 13.4 laha henhla a ta n'wi pfuna yini? (2)
- 13.6 Matanato na yena u kale u humelela hi timhaka to hlekisa kun'wana etsalweni. Boxa timhaka TIMBIRHI leti nga n'wi humelela. (2)
- 13.7 Mutsari u hi paluxela timhaka to vava hi ndlela yo hlekisa. Swi kombisa yini hi yena? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WA-MBUVANI: U swi tiva leswaku i milandzu leyi. Naswona u katekile ku kuma nuna loyi wa ka Mugwena. U nkulukumba naswona u ta ku hlayisa. U tshama u swi vona kwihi swo fana na sweswi? Famba u ya tihlayisa no hlayisa nuna wa wena. A hi lavi ku twa tin'wana to hambana ni leti u nga hi byela tona leswaku wa n'wi rhandza.

TOPISA: Dyanani mi chuchekile. Mi nga chavi nchumu. Mina a ndzi nga yi ndzi ya sungula vuphukuphuku eka Makhuele. A ndzi xona xiphukuphuku. Ndzi ta ya hanyisana na yena hi ndlela leyinene.

(Kwalaho ku laviwile vakhegula leswaku va n'wi laya hikuva va ka Chauke va byeriwile leswaku u fanele a khandziya xitimele a ya ka nuna wa yena.)

N'WA-MBUVANI: Se ndzi vulavula ro hetelela na wena emahlweni ka vakhegula lava wena Topisa. N'wananga vukati va kandza hi mbilu. U nga yi u ya hi nyumisa u kulela nuna wa wena. Wanuna i wa vavasati, wansati i wa wanuna. Hi swona leswi hina hi tivaka swona. Loko wo ya hanya xijagana lexi xo phikizana nanuna u ta vona maxangu. Wanuna i xiphaphana xa mati layo tititi, ya tima torha. Wanuna i tata wa wena. Wanuna u tshama a ri wanuna emutini wa yena. Loko u n'wi vona a vuya a hlundzukile kumbe a karihile kumbe a ku karihela u nga n'wi hlamuli n'wananga. Loko u nga swi koti ku tikhoma hatlisa u teka ndzheko wa mati, u nwa u fundza leswaku u ta tsandzeka ku n'wi hlamula. Loko wo encenyeta majagana u ta hlupheka, u ta onhekeriwa hi swa wena. Famba kahle u ya va rungula.

- 13.8 Topisa u languteka a tibyerile ku ya aka muti na Mavhavaza. I ncini lexi tiyisisaka ku tiyimisela ka yena ku ya hi ntshaho lowu? (1)
- 13.9 Hi yihi mhaka ya nkoka leyi N'wa-Mbuvani a a lava ku yi fikisa eka Topisa? (2)
- 13.10 Eka tsalwa leri N'wa-Xirhami u kale a ya eka Ramudzhuli. Xana u byeriwile yini mayelana na mahanyelo ya yena? (2)
- 13.11 Mavulavulelo ya Nwa-Mbuvani ya seketela timhaka ta tshengwe. Loko a ku ri wena U byeriwaka timhaka leti to amukela tshengwe a wu ta endla yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.12 Eka mbulavulo lowu N'wa-Mbuvani u vula leswaku Mavhavaza i nkulukumba. I ncini lexi a xi endla leswaku a kula a fika laha a nga kona a nga ri na nsati ke? (2)
- 13.13 Ku ya hi nhlamuselo leyi u nga yi nyika eka 13.12, wena a wu ta va u pfumerile ku tinghenisa eka vukati lebyi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.14 U dyondzile yini hi mahanyelo ya Topisa eka tsalwa leri? (1)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Loko a ku ri wena Boneka kutani u nyikiwa nkarhi wa vumbirhi wo lulamisa xiyimo xa mahanyelo ya wena layo biha, hi swihi leswi a wu ta swi endla? Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi humelelaka endzeni ka tsalwa ra 'Vukosi i mberha.'

[25]**XIVUTISO XA 15: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA: (*Hi ku kariha.*) U xi hlamula mina xithaka xexo naa? Ndzi hlamuserile khale leswaku loko ndzi mi tikela kumbe ku mi tikisela mo huma hi gede. Hatlisa u ya ndzi vitanela Khetani a ta ndzi tsalela papila ri ya eJoni ndzi byela tata wa wena leswaku ndzi lava ku famba a ni ndza mi tikisela.

KHEGU: (*A huwelela.*) Buti Khetani!

KHETANI: Ndzi fikile u ndzi vitanela yini?

KHEGU: Mi vitaniwa hi mhani.

KHETANI: (*A fika a ntlutlama.*) Ndzi fikile mhani.

BONEKA: A ndzi lava leswaku u ta ndzi tsalela papila kambe tshika ndzi ta ya ndzi ya va fonela kunene hikuva wena u nga ndzi tsalela swa miharihari ya wena. *A suka a ya evhengeleni ku ya fona. A fika a sungula ku fona.* Ngirrr ... 935-7017.
(*Xikweni a khoma.*)

XIKWENI: (*A yingiserile eka foni.*) I Xikweni loyi a vulavulaka. Ndzi vulavula na Mani xana?

BONEKA: (*A vulavulela ehansi.*) Hi mina nsati wa n'wina.

XIKWENI: (*Hi ku hlamala.*) Hi wena N'wa-Sharpshoot? Ku lo humelela yini?

BONEKA: (*A vulavulela ehansi.*) Mina ndzi ku tivisa leswaku loko u vuya u ta ndzi kuma ndzi nga ri kona. Mhaka hi leswaku vana va wena a va ndzi xiximi. U ta sala u tilavela nsati un'wana. Ndzi ta ku khoma ndzi ku tshika wa swi twa xana?

XIKWENI: (*A vulavula a tikomba ku sola.*) kasi u nga kali u vilela murhandziwa, ndzi ta vuya kwaleyo, namuntlha kunene ndza nghena hi nyama. Loko va nga swi lavi ku tshama emutini wa mina va ta huma hi gede. U nga vileli murhadziwa ndzi ta swi herisa.

- 15.1 Xana Boneka a a rhumile Khegu na Khetani kwihi naswona a a va rhumile leswaku va ya va ya endla yini ku kala ku va na n'wangulano lowu? (2)
- 15.2 Xana u vona Boneka a endlile kahle loko a rhumile Khegu na Khetani eka ndhawu leyi u yi boxeke laha henhla? (2)
- 15.3 Ntirho lowu a a va rhumile leswaku va ya endla wona, Boneka u va byele leswaku va fanele va va va hete ku wu tirha rini ku ya hi leswi a a ku swi tsariwile epapileni? (2)
- 15.4 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini loko Boneka a fonela Xikweni a vulavulela ehansi? (2)
- 15.5 Khetani a a n'wi xixima Boneka. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi swi nga eka ntshaho. (1)
- 15.6 Hi ku ya hi n'wangulano lowu, u nga vula yini hi vumunhu bya Boneka? (2)
- 15.7 Loko Khegu na Khetani a va ri vamakwenu kutani va xanisiwa hindlela leyi Boneka a va xanisaka hi yona, a wu ta endla yini? (2)
- 15.8 Hambiloko Boneka a xanisile Khegu, Khegu u tiyiserile swiyimo hinkwaswo a kala a heta xikolo kutani se a tirha tanihi ...

Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:

- A mudyondzisi
B muchuchisi
C phorisa
D nese (1)

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	(A <i>vulavula na Bodzani.</i>) N'wananga. Ndzi kombela leswaku u nga va byeli vaKhegu hambi u lo tsaka ka njhani hikuva u ta ndzi vengisa.
BODZANI:	Mi vula leswi swa ku yini ka mhani?
BONEKA:	Ndzi vula leswi papa va wena va nga rhumela mali yo rhwalerisa misava hi golonyi. Mina ndzi nge swi endli leswo thorisa, vanhu vo rhwalela misava va ri kona. Phela mali leyi yi ta ku pfuna n'wananga.
BODZANI:	Leswi ku yiwaka eManyeleti a mi ta hatla mi ndzi hakelela.
BONEKA:	Se na wena wa swi navela xana?
BODZANI:	Ndza swi tsakela mhani. Van'wana vanhu va hakerile.
BONEKA:	Mali ya kona i mali muni xana?
BODZANI:	Ku hakeriwa R70, 00 ku ya tshama vhiki hinkwaro va tlhela va katsa na ya swakudya.
BONEKA:	Loko mina ndza ha hanya a ku na lexi u nga xi pfumalaka. Hambi a vo mi ya eZimbabwe a wu ta ya. Mali yo ya eManyeleti u ta yi kuma mundzuku.
BODZANI:	Buti na sesi Khegu a va nga kwati loko va swi twa xana? Kumbe va to ndzi venga kambe a ndzi na mhaka na vona musi a ndzi dyi bya vona.
BONEKA:	Mina a ndzi hanyeli Khegu, ndzi hanyela n'wina vana va mina. Loko na Gwirhani a ta kula mi ta tiphina mi ri vambirhi. Phela a hi mina ndzi nga te mhani wa yena a famba mina. U fambise hi swa yena ...
BODZANI:	Ndzi kombela na mali yo endlisa misisi. Phela a ndzi lavi ku tluriwa hi munhu.
BONEKA:	A wu lava ku endla yini ke?
BODZANI:	A ndzi lava ku bireda kunene.

- 15.9 Ku ya hi n'wanguano lowu, swi le rivaleni leswaku Bodzani u tekele swiendlo swa mana wa yena Boneka. Boxa xivuriso lexi xi seketelaka mhaka leyi? (2)
- 15.10 Handle ko va Boneka a byela Bodzani leswaku vaKhegu va nga byeriwi hi ta mali leyi yi rhumeriweke hi Xikweni yo ya rhwalerisa misava, hi swihi swin'wana leswi Xikweni a nga swi rhumela na swona leswi vaKhegu va nga tumbeteriwa swona? (1)

- 15.11 Boneka u na xihlawuhlawu. Seketela hi leswi swi nga eka n'wangulana na hi leswi swi nga eka tsalwa hinkwaro. (2)
- 15.12 Xana ku va Xikweni a rhumerile Boneka mali yo rhwalerisa misava swi kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 15.13 Loko wo va na nkateko wo va munghana wa Bodzani, u nga n'wi tsundzuxa yini hi tlhelo ra swa vutomi? (2)
- 15.14 Vito ra tsalwa ra 'Vukosi i mberha' ri seketeriwa kahle hi swiendlo swa Boneka. Hlamusela u kombisa ntiyiso wa mhaka leyi. (2)
[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 16: XITSALWANA****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: Yoo, ndzi tidlele minoo!**

Xiya xivuriso lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

'Mulavi wa mpfula yi nela yena.'

Nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi kutani u kombisa ndlela leyi xi nga va ntiyiso hi yona eka xintlangwawana lexi. **[25]**

KUMBE

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: Kasi rona hi rihi?**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

DAVID:	<i>Good luck and god bless! Un'wana na un'wana a a tshovele leswi a byaleke swona. (Va sungula ku va phaka maphepha. Loko va hetile ku phaka ku ku whii, un'wana un'wana wa swichudeni a a ri ku hlayeni a lo whii!)</i>
MAFADA:	<i>(Hi ku huwelela) He Jele, a hi rona phepha leri u nga ndzi xavisela rona nandzuwe! (Ku ku huwa!)</i>
JELE:	<i>(Hi ku huwelela hi mahika) Mr Right, Mr Right, e-e, ndzi vula Meneer Baleni, Fadas a nga hmbi a hi rona phepha leri mi nga hi phaka rona! Rona ri ...</i>
DAVID:	<i>(Hi ku hlamala) Kasi rona hi rihi?</i>
MAFADA:	<i>(Hi mahika a talelwa holo yi ri karhi yi ku hiyaa!) Aa, swi lo yini bra Dave mi ngo swi teka onge i joke? Swi serious, a hi rona leri mi nga hi phaka rona</i>
DAVID:	<i>(Hi ku hlekula) Vutisa Jele, mina a ndzi tivi rin'wana handle ka reri ndzi nga mi phakela rona. Futhi wa nga tshika ku ndzi tengisa u sungula ku tsala hikuva nkarhi wa mabulu wu herile. Sungulani ku tsala!</i>

- 17.1 Xana Jele na Mafada a va nghena exikolweni xihhi? (1)
- 17.2 I vamani vanghana va vona van'wana lava a va nghena na vona xikolo? (2)
- 17.3 Loko Jele na Mafada va vula leswaku phepha leri va nga phakiwa rona a hi rona, leri ri nga rona a va ri vonile kwihi? (2)
- 17.4 I ncini lexi endleke leswaku thicara Baleni a hlekula loko Jele na Khangela va ri ku kayakayeni? (2)
- 17.5 Ku na leswi majaha lawa a ya tala ku swi endla ya tshika ku nghena xikolo. Vula swilo swa kona. (2)
- 17.6 Xana leswi swi nga humelela Jele na Mafada swa humelela eka masiku ya namuntlha lomu swikolweni ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.7 Xana Jele na Mafada va helerile kwihi? Hlamusela. (2)

NLANGU: Va tshika xo khoma hi voko.

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITLHANYI: *(Hi ku cangayila)*
A hi mina, *sorry*, hi mina mininjhere! Ndzi khomeleni mininjhere wa mina, *toe!*

MININJHERE: *(Hi ku hleka)*
Hi ta mi khomela ku fikela rini manana Baloyi? Swi ri i ntolovelo wa n'wina ku tshovela laha mi nga rimanagiki kona manana Baloyi. Se loko ku endla n'wina mi nga dyondzeka, se tiko ra ka hina ri ta hlulukisa ku yini? Swa nyumisa leswi na swona i tingana letikulu? Namuntlha kona, a hi nga swi koti ku mi rivalela Mrs Baloyi. Mhaka leyi yi fanele ku ya helela emaphoriseni hikuva se swi endle ngopfu. Ndzi nga pfanga no va bela riqingho.
(A khoma riqingho)

XITLHANYI: *(Hi ku rila)*
Please, mi nga ndzi khomisi *sir*; ndzi ta hakela kunene ka mininjhere *please*. Ndzi nga mi nyika xin'wana ni xin'wana lexi mi xi lavaka *meneer*. *Please*, hambi mina loko mi swi lava mi nga ndzi ...

MININJHERE: *(Hi ku lerisa)*
Miyelani ku rila manana hikuva sweswo a swi nga pfuni nchumu.
Mati ya halakile ya halakile!

XITLHANYI: *(Hi ku tirilisa)*
Wena mancingelani, huma la, ndzi ta kota ku sala ndzi vulavula kahle na *meneer!* Huma va nga e foyinela maphorisa!
(A huma. Xitlhanyi a vulavulela ehansi a ri karhi a tshunelela mininjhere a fika a n'wi dlivadliva hi xifuva)

- 17.8 Ku vulavurisana loku ka mininjhere na Xitlhanyi ku humelela kwihi? (1)
- 17.9 Xitlhanyi a a endlile yini ku kala a tikuma a ri ehofisini ya mininjhere? (1)
- 17.10 Leswi swi nga n'wi ngenisa eka hofisi ya mininjhere a a nga swi endlile ro sungula. Hi swihi swin'wana leswi a nga tshama a swi endla eka ndhawu leyi? (1)
- 17.11 Mininjhere u tala ku vula Xitlhanyi 'Mrs,' ku nga va ku ri yini lexi endlaka leswaku a vulavula hi ndlela leyi? (2)
- 17.12 Handle ka ndhawu leyi a nga eka yona, Xitlhanyi u tshamile a endla swin'wana loko a ha nghena xikolo eGiyani High. Boxa leswi a swi endleke. (2)
- 17.13 Hi xihhi xikongomelo xa mutsari xo tsala xintlangwana lexi? (2)

- 17.14 Mininjhere u byerile Xitlhanyi leswaku swa nyumisa leswi a nga swi endla tanihileswi a nga dyondzeka. Loko a ku ri wena u ri karhi u tirha ntirho wa Xitlhanyi a wu ta titwa njhani loko u byeriwa marito lawa? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.15 U dyondza yini hi mahanyelo ya Xitlhanyi eka xintlangwana lexi? (1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80